

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія] / Костянтин Голобородько. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 527, [1] с.

У сучасному мовознавстві дослідники все частіше торкаються питань про концептуальну й мовну картину світу, роль людського чинника в їхньому створенні та загалом у мові. Важливого значення в цьому контексті набуває проблема індивідуально-художньої мовотворчості. Здобутки поета як мовної особистості, що творить естетичні цінності, є не стільки відображенням відповідних його часові концептуальної та мовної картин світу, скільки своєрідним художнім світобаченням, індивідуальною поетичною картиною, яка трансформує й доповнює зміст інших картин світу в людській свідомості. Для пізнання особливостей поетичного світу, створеного уявою митця за допомогою слова, важливе значення має з'ясування змістового та смислового наповнення базових складників досліджуваної художньої системи – концептів, що поєднують образні уявлення автора щодо описуваних явищ.

Нещодавно українське мовознавство отримало комплексне дослідження ідіостилю Олександра Олеся, яке, як зазначає його автор, «здійснюється через окреслення тих естетичних першооснов, культурних кодів, концептів, що стали підґрунтям формування його художньої свідомості в річищі української поезії початку ХХ ст.» [с. 9]. Успішній реалізації поставленої мети передувало розв'язання ряду складних завдань, у результаті чого виявлено специфіку художньої концептосфери митця, створено цілісну модель індивідуальної художньо-естетичної й лінгвософської системи з урахуванням літературознавчого та культурологічного аспектів. Дослідження вирізняється чіткою, продуманою структурою, передбачає традиційні складові елементи: вступ, п'ять розділів, у кожному з яких наявна низка підрозділів, висновки та бібліографічні покажчики: а) творів Олександра Олеся (463 позиції); б) праць про Олександра Олеся (694 позиції). Списки використаної наукової літератури супроводжують кожен із розділів.

У вступі коротко окреслено стан розробки наукової проблеми, обґрунтовано необхідність нових когнітивних підходів, спрямованих «на вивчення художньої мови як засобу отримання, зберігання, трансформації знань людини про довкілля і з'ясування загальних й індивідуальних рівнів художньо-естетичної концептуалізації дійсності митцем» [с. 7]. Автор, поступово вводячи читача в суть проблеми, підводить до узагальнення: «створення єдиної парадигми мовно-концептуального простору О. Олеся передбачає його культурологічну ідентифікацію в національному

мистецькому ландшафті з урахуванням рецепції сучасників творчого доробку митця» [с. 11]. Це, власне, спонукало дослідника до виявлення ключових концептів, які формують концептосферу митця й відображають особливості його мовної картини світу. Науковець розставляє необхідні акценти для подальшого осмислення вузлових понять, зокрема таких, як: ідіостильовий концепт, лінгвоментальний світ митця, когніютип, концептосфера мовної особистості, художньо-семантична сфера тощо.

У першому розділі «*Теоретичні аспекти ідіостиллю: система лінгвокогнітивних вимірів*» репрезентовано онтологічні вектори сучасної лінгвістики: синтагматики, парадигматики, континууму, від яких логічно «перекинуто місточок» до осмислення теоретичних проблем когнітивної лінгвістики і гносеології ідіостиллю, а також представлено наукові положення сучасної лінгвоконцептології. На окрему увагу автора рецензованої монографії заслуговує лінгвокогнітивний інструментарій дослідження: інтерпретаційний дискурс письменницького мовомислення. Константин Юрійович наголошує: «Виокремлення текстових концептів у літературних творах будь-якої жанрової специфіки спрямоване на лінгвокогнітивне осмислення художнього тексту, що дозволяє виявити співвідношення цих концептів як у творах окремих письменників, так й у творчості письменників певної літературної течії чи культурно-історичного періоду. Кожний текстовий концепт потрактовується як єдність, що базується на певному внутрішньому співвідношенні й не передбачає «препарування» на окремі незалежні частини, оскільки в такому разі може бути втраченою цілісність сприйняття тексту» [с. 49]. Не викликають принципових заперечень і твердження науковця про те, що «концепт у художньому просторі є результатом уяви митця, який конструює нову реальність відповідно до індивідуального світобачення, внутрішніх інтенцій» [с. 49] і що «концепти, зміст яких виражається мовними засобами в окремих текстах (у художній семантиці макротекстової площини), є не лише елементами концептуальної картини світу, але й одиницею аналізу індивідуально-авторської картини світу» [с. 49–50]. Саме тут, у першому розділі, подано дефініції основних лінгвокогнітивних категорій з урахуванням відповідних параметрів. На передній план виводиться поняття ідіостильовий концепт, яке кваліфікується як «лінгвоментальна категорія, що містить знання і досвід людини, смисли екстралінгвального, узуального, ідіолектного характеру і репрезентує концептуальну картину світу творчої особистості в авторському мовленні» [с. 51]. К. Ю. Голобородько утверджує думку про концепт як сферичну будову, що характеризується багат шаровістю. Для позначення смислових шарів цієї будови автор пропонує використовувати термін «художньо-семантичне наповнення», витлумачуючи його як «сукупність узуальних значень і контекстуальних смислів у художньому мовомисленні творчої особистості» [с. 51].

У монографії доповнено й конкретизовано визначення поняття «когніотип» («змістова когнітивна структура універсальної моделі мовної картини світу, що виражає антропологічне узагальнення, характеризується соціокультурною специфікою і має свої лексико-семантичні репрезентанти, які виступають її мовними варіантами» [с. 53]).

Не залишається поза увагою дослідника й осмислення інших важливих проблем, а саме: мовна картина світу як ретрансляція мовної особистості; універсалії словесної творчості і художня семантика поетичного мовомислення. Для побудови інтерпретаційної моделі ідіостилю з позицій когнітивної лінгвістики Костянтин Юрійович послуговувався різними знаннями: а) як продуктом невербальної діяльності письменника; б) умотивованими певним способом мислення та розуміння дійсності читачем; в) наявними в концептуальних системах комунікантів; г) актуалізованими мовними значеннями слів і смислами макротексту. «Поєднання лінгвопоетичного і лінгвокогнітивного аналізу для дослідження художньої семантики поетичного ідіостилю, – узагальнює науковець, – дає змогу розглянути вербалізовані смисли, закладені в макротексті, сприяє виокремленню того індивідуально-авторського наповнення, яке встановлюється на основі аналізу мовної картини світу, опису концептуальної системи, вивчення психології та особливостей мислення, визначення світоглядно-ціннісних домінант і творчого методу письменника» [с. 104].

Монографія репрезентує відповідну логічну послідовність в осмисленні теоретичних відомостей передусім щодо тих чи тих теорій картини світу, у яких розкривається діалектика єдності її лінгвального й концептуального аспектів. Щоправда, як нам здається, у теоретичному розділі бракує критичного осмислення наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних мовознавців, не вистачає, так би мовити, плідної дискусії. У роботі здебільшого представлено ті чи ті наукові положення, які не піддаються глибокому критичному аналізу, а тому складається враження, що автор монографії вибирає з наукових доробків лише те, з чим беззастережно погоджується.

У другому розділі «Художньо-мовний універсум Олександра Олеся» акцентовано на таких моментах, як-от: світоглядно-естетичні пріоритети поетової мовотворчості; домінантні вектори й тенденції Олесевої словесної творчості; мовотворчість поета в дослідницьких інтерпретаціях; лінгвально-художнє вираження поезики О. Олеся; мовний світ поетичного ідіостилю митця; концептуальні категорії *МОВА* і *СЛОВО* в художній лінгвософії. Впадає в око те, що перші підрозділи другого розділу (зокрема 2.1.; 2.2.) переобтяжені публіцистичністю; на передньому плані знаходяться літературознавчі коментарі, а лінгвістичний аналіз як такий відсутній. Ідеться насамперед про життєвий і творчий шлях письменника [с. 124–163]. Опрацьований у такий спосіб матеріал дав змогу дослідникові

констатувати: вивчення творчої спадщини Олександра Олеся ведеться в різних дослідницьких напрямках та представниками різних філологічних шкіл [с. 163]. Однак, за нашими спостереженнями, осмислюючи мовотворчість поета в дослідницьких інтерпретаціях, науковець основний акцент робить на літературознавчих працях, пояснюючи це тим, що «розвідки лінгвістичного характеру тісно пов'язані з літературознавчими й містять у собі споріднені методологічні підходи, що виступає необхідною умовою для глибокого проникнення у специфіку художньо-мовного й духовно-образного світу митця» [с. 163]. Осмислюючи лінгво-художнє вираження поезики, Костянтин Юрійович зараховує мовосвіт О. Олеся до категорії динамічних явищ. Адже, як зауважує дослідник, лексичний склад, настроєва інтенціональність, синтаксична організація його художньої мови помітно еволюціонували. Скажімо, мовна партитура творів, написаних на початку літературної діяльності, помітно різниться від текстів періоду еміграції [с. 169]. Художньо-мовна площина О. Олеся, на думку К. Ю. Голобородька, вирізняється тяжінням до найактивнішого використання лексичних форм, що передають живописність фарб та насиченість психологічних вражень [с. 174]. Учений говорить про індивідуальну мовну картину світу письменника як про національно детерміновану, зауважуючи при цьому, що Олесеві твори зорієнтовані на відображення не лише національного, але й європейського, оскільки синтезували низку мовно-літературних здобутків: стихію української романтичної поезії та класицизму, новаторство модернізму, стилістику «високої» мови та просторіччя [с. 177]. Згідно з авторською позицією, традиційність стилістики, поетичної образності, символіки природно продовжується О. Олесем у пошуках самотутніх форм мовного вираження картини світу [с. 177], а відтак «письменник створює власну морально-філософську модель, у яку втілює особисте розуміння світу й призначення в ньому людини» [с. 186].

Спостереження за мовосферою О. Олеся дозволили авторові монографії зробити ряд узагальнень. З-поміж них є й такі, які чи то вже утвердилися в науковій думці, чи то є занадто категоричними, як-от: «кожне слово поета, кожний його образ концептуально спрямовані на розкриття творчого задуму»; «слово не тільки позначає певне поняття, а й має емоційно-експресивне забарвлення, художньо-акцентоване наповнення»; «спостерігається відповідність, підпорядкованість мовних засобів твору, передусім лексики, тропів, стилістичних фігур, його змістовим величинам і аспектам» [с. 196] тощо.

Заслуговує на схвалення порушене питання щодо концептуальних категорій *МОВА* і *СЛОВО* в художній лінгвософії митця, адже, як відомо, проблема рідної мови у творчості представників красного письменства набуває концептуально-світоглядного характеру. Проведений аналіз сприяв появі узагальнень на зразок: «Олесеве художнє мовомислення

репрезентує два вектори поетового осмислення концепту *СЛОВО* – його політизацію, з одного боку, й інтимізацію, з іншого» [с. 209].

Третій розділ «*Лінгвоментальне моделювання когнітиву ЛЮДИНА в Олесевій мовосфері*» присвячено аналізу антропоцентричності в художньо-творчому мовомисленні митця. Ідеться передусім про *ЛЮДИНУ* як стратегічний концепт у поетичному мовосвіті О. Олеся; здійснено лінгвоментальну репрезентацію концепту *НАРОД* і лінгвопоетичну інтерпретацію антропонімів; розглянуто поетичну персоналізацію концепту *БОГ* та художньо-семантичну репрезентацію концепту *ЖИТТЯ*. Зроблено загалом успішну спробу систематизації розмаїтого фактичного матеріалу. Кожен із досліджуваних концептів супроводжується яскравими ілюстраціями та розлогими коментарями. Самі коментарі здебільшого не викликають принципних заперечень. Щоправда, подекуди твердження є занадто категоричними або не переконливими, позбавленими чіткості, як-от: «До периферійної частини концепту *НАРОД* належить така низка словосполучень, серед яких: «сміх народний», «суд народний», «меч народний», «дух народний». Вони виражають зосередженість поета на аспектах, що стосуються сьогодення і майбуття рідного народу» [с. 241] або «Бог усвідомлюється поетом з позицій християнства, а в мовотворчості має художньо-семантичне наповнення *БОГ – ТВОРЕЦЬ, БОГ – ЗАСТУПНИК, БОГ – ЛЮДИНА*. Вагомою є індивідуально-поетична сфера *БОГ – ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ*. Динамічністю характеризується авторське осмислення *БОГ – ЗНЕВІРА*, яке помітно посилюється в період еміграції» [с. 270]. Не піддається жодним сумнівам констатація того, що «художньо-семантична площина Олесевої мовотворчості (як, до речі, і будь-якого іншого письменника – Ж. К.) – це своєрідна сповідь митця про своє життя і життя свого народу, філософське осмислення дійсності» [с. 290].

У четвертому розділі «*Концептуалізація Я (EGO) в Олесевій художній семантиці*» репрезентовано лінгвоментальне моделювання концепту *Я*, його індивідуально-авторське осмислення та художньо-семантичні обертони в поетичному мовомисленні О. Олеся; представлено смислову акцентуацію поетичної сфери *Я – ПРИРОДА* в мовосвіті митця; маніфестовано концепт *ЛЮБОВ* у структурі Олесевого ліричного героя та мовно-поетичну інтерпретацію його *ДУШІ, СЕРЦЯ, ДУМОК* і *ПІСЕНЬ*.

Структура концепту *Я* в поетичному макротексті О. Олеся передбачає, згідно з позицією дослідника, ядерну сферу, приядерну зону та периферійну площину [с. 302] й представлена такими основними художньо-семантичними складниками, як: *Я – ПРИРОДА, Я – ВИГНАНЕЦЬ, Я – БОРЕЦЬ, Я – СПІВЕЦЬ, Я – ЗАКОХАННИЙ, Я – СЛІПНИЙ, Я – САМОТНИЙ*. Приядерну зону формують сфери *Я – МОЯ ДУША, Я – МОЄ СЕРЦЕ, Я – МОЯ ПІСНЯ, Я – МОЇ ДУМКИ*, а периферійну – семантичні наповнення *Я – МОЯ ЗОВНІШНІСТЬ, Я – МОЇ ПОЧУТТЯ, Я – МІЙ ВНУТРІШНІЙ СВІТ, Я – МОЇ РЕЧІ* [с. 303].

Осмилення відповідної лінгвоментальної категорії здійснюється на основі широкого спектру засобів художньої вербалізації; периферійну частину концепту класифіковано з урахуванням форми вираження та змісту. Їхній аналіз вирізняється скрупульозністю.

У п'ятому розділі «Художньо-семантичні репрезентації когніотипу *ВСЕСВІТ* у мовомисленні Олександра Олеся» здійснено лінгвоментальну інтерпретацію таких концептів, як *ВСЕСВІТ*, *СВІТ*, *ПРОСТІР*, *ЗЕМЛЯ*, *ПРИРОДА*, *ЧАС*. Костянтин Юрійович Голобородько цілком слушно зауважує: «Поетична творчість Олександра Олеся дає можливість розкрити у мовних одиницях такі значення, які репрезентують категорію всесвіту не лише як абстрактну сутність, але і як «одухотворений», «прочитуваний» людиною світ. Специфіка осягнення цієї категорії в поезії художника слова зумовлена антропоцентричним поглядом на реалії буття» [с. 385]. Осмилення концепту *ВСЕСВІТ* здійснено крізь призму ряду параметрів, зокрема враховувалися: 1) зміст складових когніотипу *ВСЕСВІТ*; 2) лінгвософія в мовосвіті митця; 3) ідіостильові ознаки концептів та особливості їх взаємодії; 4) вплив концептів на художню творчість (структуру тексту, слововживання, формування образів домінантних ідей); 5) позиція основних концептів в ідіостильовій системі письменника [с. 386].

У рецензованій монографічній праці лінгвоментальний світ О. Олеся представлений у системі взаємозумовлених концептів, що формують авторську концептосферу й мають релевантне лінгвопоетичне вираження в його мовній картині світу. Сказане свідчить про те, що вітчизняна лінгвістика збагатилася ще однією науковою розвідкою, результати якої мають і теоретичне, і практичне значення, сприятимуть подальшій науковій розробці порушуваних проблем, появі нових наукових доробків, зможуть прислужитися для нових пошуків у царині лінгвоконцептології, для розбудови вітчизняної лінгвістики.

Ж. В. Колоїз
(м. Кривий Ріг)